

На правах рукопису

ВАРФОЛОМЕЄВА Тетяна Вікторівна

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ЗАХИСТУ АДВОКАТОМ ПРАВ
ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО,
ПІДСУДНОГО**

Спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес;
криміналістика і судова експертиза

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора юридичних наук

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00485410 (M)

На прелех думочек

ЗУЗ. 98
ЗУЗ. 13

ВАТФОРМЕРБА Татара Вікторівна

ОБТІМІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕДУРИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ
ЗАХИСТ АВОКАТОМ ПРАВ
ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧНОГО,
ПІДСУДНОГО

Спеціальність 12.00.08 — кримінальний процес;
криміналістика і судові експертизи

Доктор юридичних наук
експертів на зобов'язанні вченого статусу

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Варфоломесва Тетяна Вікторівна

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ
АДВОКАТОМ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО,
ОБВИНУВАЧЕНОГО, ПІДСУДНОГО**

Спеціальність 12.00.09 -
кримінальний процес;
криміналістика і судова
експертиза

Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеню
доктора юридичних наук

КИЇВ - 1994

ЛНБ ім. В.Сверстюка
Київ

7850
AB 30.600

Робота виконана у науково-дослідному Інституті адвокатури Спілки адвокатів України та на кафедрі правосуддя Київського університету імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти:

Белкін Р.С. - доктор юридичних наук, професор (м.Москва)
Грошевий Ю.М. - доктор юридичних наук, професор (м.Харків)
Лупинська П.А. - доктор юридичних наук, професор (м.Москва)

Провідна організація - Верховний Суд України

Автореферат розіслано "25" серпня 1994 року.

Захист відбудеться 28 вересня 1994 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 068.14.18 при Київському університеті імені Тараса Шевченка о 10 годині в аудиторії 243.

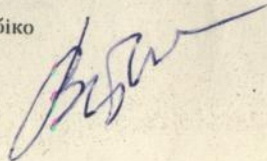
З дисертацією можна ознайомитись у читальному залі бібліотеки університету.

Відгуки та зауваження на автореферат прохання надсилати за адресою: 252017 м.Київ, вул.Володимирська, 60, наукова частина Київського університету або юридичний факультет КУ.

Вчений секретар спеціалізованої ради

Кандидат юридичних наук, доцент

В.П.Шибіко

Вступ

Актуальність теми дослідження. З проголошенням незалежності України почалося відродження української державності, створення національної правової системи, що базується на загальнолюдських цінностях, пріоритеті прав і свобод громадян. Політичний, економічний, соціально-культурний розвиток країни, зорієнтованість на проведення кардинальних реформ вимагають нових концепціональних підходів у формуванні законодавчої бази незалежної демократичної держави. М.С.Грушевський зазначав, що "мораль як і право не існують незмінно, а творяться і перетворюються неустанно, під впливом обставин життя політичного, соціального, а головню - економічного" /1/.

Україна твердо пішла шляхом побудови громадянського суспільства, дотримуючись загальноприйнятих у світовому співтоваристві норм і стандартів щодо прав і свобод громадян, відроджуючи історичні та національні традиції. В Декларації про державний суверенітет України підтверджені прагнення створити демократичне суспільство, потреба всебічного забезпечення прав і свобод людини, необхідність побудови правової держави /2/.

Зміщення законності і правопорядку, успіх боротьби з організованою злочинністю, підвищення ролі права у житті нашого суспільства пов'язані з проведенням судово-правової реформи, концепція якої була схвалена Верховною Радою України. У цьому документі доводиться, що потреба у судово-правовій реформі обумовлена необхідністю реального забезпечення прав і свобод громадян, а також тим, що суди республіки, вся система юстиції і діюче законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу, викликану різними факторами, що негативно впливають на їхню діяльність /3/.

У повній мірі це стосується і адвокатури, удосконалення якої, як самостійної структури щодо забезпечення гарантій правового звихисту фізичних і юридичних осіб, юридичної допомоги громадянам, передбачене концепцією судово-правової реформи в Україні.

/1/ Грушевський Михайло. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. - Нью-Йорк - Львів - Київ - Торонто - Мюнхен, 1992. - С.82.

/2/ Закони, постанови та інші акти, прийняті Верховною Радою Української РСР на першій і другій сесіях. - Київ., 1990. - С.13-18.

/3/ Концепція судово-правової реформи в Україні // Голос України. - 1992, 12 серпня.

Побудова правової держави нерозривно пов'язана зі зміцненням прав і свобод громадян, забезпеченням їхньої правової захищеності, удосконаленням законодавства у галузі прав людини, забезпеченням нормального функціонування правової системи держави, безперечного дотримання законів усіма фізичними і юридичними особами.

У ст.4 Конституції України проголошується, що держава, всі її органи діють на основі законності, забезпечують охорону правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян. А у Концепції нової Конституції України закріплено пріоритет загальнолюдських цінностей, підкреслюється, що у центрі уваги повинна бути людина як найвища соціальна цінність /1/.

Визнання і дотримання прав і свобод людини, їх належне забезпечення і надійний захист є виразом демократичної системи держави. У Загальній Декларації прав людини підкреслюється, що "кожна людина, яка звинувачується у скоєнні злочину, має право вважатися невинною до тих пір, поки її винність не буде встановлена законним порядком шляхом гласного судового розгляду, під час якого їй забезпечуються усі можливості для захисту".

Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод проголошує право обвинуваченого мати достатні можливості для підготовки свого захисту, який він може здійснювати особисто або через посередництво обраного ним самим захисника або мати призначеного йому захисника безплатно. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права містить принципи правового захисту людини, її прав і свобод.

В умовах реформування держави закономірно виникло питання про створення надійного механізму захисту прав і свобод громадян, а також юридичних осіб, надання їм необхідної допомоги. Як зазначалось в юридичній літературі, "правозахисний механізм відносно прав і свобод людини включає поряд з нормативно-правовою інституціональну частину - органи і організації, для яких спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських організацій) є захист прав і законних інтересів людини і громадянина, і інструментальну - придатні для ефективного застосування засоби охорони і захисту правового положення особи" (М.П.Орзіх).

Особливе місце у правовій системі держави серед органів і організацій, що здійснюють охорону прав громадян, належить адвокатурі, яка покликана відстоювати конституційні права і свободи громадян, сприяти відправленню правосуддя, дотриманню законів. Сильна, незалежна адвокатура здатна справляти істотний вплив на всі сторони життєдіяльності держави, активно допомагати здійсненню реформ, формуванню правової держави.

Значення адвокатури як професійного правозахисного інституту визначено у "Основних положеннях про роль адвокатів", прийнятих

/1/ Концепція нової Конституції України. Схвалена Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991, № 36. - Ст.466.

Восьмим Конгресом ООН з запобігання злочинам у серпні 1990 р. У цьому документі, зокрема, підкреслюється, що кожна людина вправі звернутися за допомогою до адвоката для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури, а уряд зобов'язаний гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб, що проживають на території держави, а також можливість користуватися юридичною допомогою, яка здійснюється незалежними юристами без втручання у їхню діяльність. Зазначені та інші демократичні принципи здійснення професії містяться і у Стандартах незалежності юридичної професії, прийнятих Міжнародною асоціацією юристів у 1990 р.

Розвиток адвокатури як демократичного інституту стримувався у нашій країні протягом багатьох десятиліть, допускалось втручання у роботу адвокатів, психологічний тиск на тих, хто особливо настійливо і принципово відстоював права і законні інтереси громадян у кримінальному судочництві.

Посиленню адвокатури і розширенню її можливостей у захисті громадян перешкоджали шляхом її організаційного розчленування на окремі колегії, встановленням "загального керівництва" з боку державних органів, обмеженням чисельності адвокатів тощо.

Не відповідали міжнародним документам і визнанням у світі стандартам професійні права адвоката, особливо у кримінальному процесі, де протягом багатьох років адвокат-захисник або взагалі не допускався до участі у попередньому слідстві, або вступав у процес з моменту його закінчення, коли його присутність мало у чому сприяла об'єктивному і всебічному розслідуванню і фактично не дозволяла виправити допущені помилки, які у подальшому встановлювались у суді.

Крім організаційних та процесуальних обмежень відносно адвокатури у цілому і адвокатів-захисників зокрема, - залишаються не вирішеними як в теоретичному, так і у практичному аспектах питання про гарантії адвокатської діяльності, засоби і способи, що використовуються захисником у здійсненні захисту, не розроблені тактичні прийоми і основні положення методики захисту, а також конкретні методики щодо ведення захисником різних категорій справ, не прийнято етичні норми адвокатської професії; складні і неоднозначно не вирішувані проблеми виникають у зв'язку з визначенням захисником правової позиції, зокрема у разі колізії позицій захисника і обвинуваченого, збереження адвокатської таємниці, та інші не менш актуальні питання, що безпосередньо стосуються здійснення захисту.

Процес відродження адвокатури, її історичних традицій і реформування у відповідності з Концепцією судово-правової реформи в Україні наблизив цей правовий інститут до існуючих у цивілізованих, демократичних країнах систем адвокатури.

У прийнятому вперше в Україні Законі "Про адвокатуру" знайшли відображення демократичні принципи організаційного її устрою, які дозволяють адвокату самостійно визначати організаційну форму своєї роботи, закріплено гарантії його самостійності і здійснення адвокатської діяльності, розширено його професійні права, встановлено обов'язки і відповідальність за якість роботи.

Разом з тим не всі проблеми адвокатури знайшли вирішення у Законі, деякі недостатньо або не точно врегульовано, а окремі вирішено невірно. Ще існують пробіли і у нормативних актах, прийнятих з питань адвокатури у зв'язку із Законом "Про адвокатуру", підлягають перегляду у відповідності з ним окремі положення і інструкції. Проте головне - сам Закон вимагає істотних змін і доповнень.

Не дивлячись на це, сьогодні створено необхідні передумови до того, щоб права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного і потерпілого було надійно захищено. У числі прав адвоката передбачено збирання відомостей про факти, які можуть використовуватись як докази у кримінальних справах, одержання письмових висновків спеціалістів з питань, що вимагають спеціальних знань, використання науково-технічних засобів. Законом "Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого і підсудного", який уведено в дію 1 квітня 1994 р., встановлено додаткові гарантії здійснення права цих осіб на захист. Зокрема, захисник допускається тепер і на дізнання, бере участь на більш ранніх етапах розслідування - з появою підозрюваного (у випадку затримання або взяття його під варту), а також у всіх справах - з моменту пред'явлення обвинувачення. Проголошено обов'язкову участь захисника у всіх справах, окрім випадків відмови підозрюваного, обвинуваченого, підсудного від захисника, яку, проте, не можна приймати у випадках, прямо передбачених у ст.46 КПК; право на побачення захисника з підзахисним до його першого допиту, участь у більш широкому колі слідчих дій, ніж це було передбачено діючими раніше нормами, а також надано інших прав, які дозволяють забезпечити право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, сприяти встановленню істини, прийняттю обґрунтованих і справедливих рішень, недопущенню судових помилок, виключенню засудження певних.

Вивчення практики застосування кримінального і кримінально-процесуального законодавства свідчить про те, що у окремих питаннях відсутня його єдність, що вимагає відповідних роз'яснень, коментування; допускаються порушення кримінально-процесуального законодавства, у тому числі норм, що стосуються права на захист; є цілком необхідним внесення окремих уточнень, доповнень, усунення неточностей, які ще утруднюють реалізацію захисником у повному обсязі своїх професійних прав і обов'язків. Допускаються порушення законодавства, спроби обійти закон з метою максимально затягти допуск захисника на попереднє слідство.

Таким чином, нове законодавство про адвокатуру і участь захисника у кримінальному судочинстві, що відбивають принципово нові підходи до її організації і професійної діяльності адвокатів, істотно змінило роль адвокатури у нашій державі, положення захисника і забезпечення конституційного права громадян на захист. Це у свою чергу вимагає подальшого наукового осмислення, внесення пропозицій щодо його удосконалення з урахуванням міжнародних стандартів у зв'язку з підготовкою проектів Кримінального и Кримінально-процесуального кодексів.

Важливе теоретичне і практичне значення має всебічна розробка методологічних проблем захисту, створення етичних засад адвокатської

професії, про які згадується у Присязі адвоката України, вивчення психологічних аспектів діяльності захисника, взаємодії його з учасниками процесу у нових умовах роботи на попередньому слідстві, тактичних прийомів, що вириваються захисником, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності захисту. Вивченню цих проблем присвячено цю дисертацію, що і визначає її актуальність.

Ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми. До проблем діяльності адвокатури, окремих процесуальних, криміналістичних аспектів здійснення захисником своїх професійних повноважень, гарантії права обвинуваченого на захист звертались багато хто з українських вчених. Ці питання досліджувались Ю.М.Грошевим, В.В.Леоненком, М.М.Михесником, О.Р.Михайленком, А.Л.Ривліним, С.Ф.Сафульком, О.Д.Святоцьким, Д.С.Суєлом, В.В.Титаренком, Д.П.Фіолевським, Г.І.Чагулі, В.П.Шибіком. Висвітлювались вони у працях В.Д.Адаменка, Я.С.Авраха, О.Д.Бойкова, М.М.Видрі, Л.Д.Кокорєва, Я.С.Кисельова, О.М.Ларіна, І.А.Лібуса, П.А.Лушинської, З.В.Макарової, М.П.Некрасової, Є.Г.Мартинчика, І.Д.Перлова, І.Л.Петрухіна, О.Г.Поляка, Г.М.Резніка, В.М.Савицького, Г.П.Саркіянца, Ю.І.Стецовського, М.С.Строговича, А.Г.Торянникова, Л.Т.Ульянової, М.П.Шаламова.

Важливе теоретичне значення для розробки проблем, пов'язаних з використанням криміналістики, психології, кібернетики під час виконання адвокатом функції захисту мають праці Л.Ю.Ароцкера, В.П.Бахіна, Р.С.Белкіна, А.І.Вінберга, В.Г.Гончаренка, А.В.Дулова, Н.І.Клименко, О.Н.Колесніченка, В.О.Коновалової, І.М.Лузгіна, В.К.Лисиченка, Г.А.Матусовського, М.С.Полевого, О.Р.Ратінова, М.Я.Сєгая, М.О.Сєліванова.

Тим не менш вивчення проблем організації адвокатури, діяльності захисника не вичерпано.

Здійснення захисту аналізувалось і пропонувались шляхи підвищення його ефективності звичайно з позицій процесуальної науки, у відриві від криміналістичної тактики і методики захисту, організації адвокатури і впливу цих процесів на рівень виконання професійної діяльності без урахування психологічних, етичних питань. Таке комплексне наукове дослідження не проводилось раніше. У даній дисертації здійснено спробу цілісного аналізу організаційних засад адвокатури, її історичних традицій, їхнього зруйнування і відродження у теперішній час у взаємозв'язку з підвищенням рівня професійної роботи захисника, подальшої поглибленої розробки тактики і методики захисту - одного з наукових напрямків, розроблених автором, який визначено як "криміналістика у професійній діяльності захисника".

Не дивлячись на те, що питання захисту висвітлювались багатьма вченими, ці дослідження виконувались у старих суспільно-економічних умовах, у рамках діючого раніше законодавства України, що регулювало діяльність захисника; відсутні наукові роботи, які б ґрунтувалися на новому законодавстві України про адвокатуру і діяльність захисника, у той час як існують певні складності у його практичному застосуванні і деякі пробіли. Виникла гостра потреба у цілісному, комплексному дослідженні проблем здійснення захисту в

умовах, що змінилися, у зв'язку з демократизацією правової системи, подальшим розширенням змагальності, правової захищеності особи у кримінальному судочинстві.

Предмет і цілі дослідження. Предметом дисертаційного дослідження є діяльність захисника на попередньому слідстві і у суді, організаційні засади інституту адвокатури, процесуальні засоби захисту, формування оптимальної правової позиції захисту, тактика її відстоювання на попередньому слідстві і у суді.

Основні цілі дисертаційного дослідження полягають у:

- обґрунтуванні необхідності подальшого реформування адвокатури як незалежного правозахисного професійного інституту, заповнення історичного досвіду і відродження традицій адвокатури;
- зміні і доповненні законодавства про адвокатуру;
- дослідженні психологічних основ діяльності захисника, взаємодії з учасниками процесу, встановленні причин конфліктних ситуацій і визначення шляхів їх усунення;
- обґрунтуванні етичних засад адвокатської професії;
- визначенні умов формування правової позиції захисту і досягнення її результативності;
- дослідженні можливостей захисника на різних етапах розслідування, у слідчих і судових діях;
- аналізі практики збирання захисником відомостей, які можуть використовуватись як докази, і представлення доказів;
- узагальненні і вивченні адвокатської практики, визначенні шляхів усунення помилок, що їх допускають під час здійснення захисту, а також дотримання гарантій адвокатської діяльності;
- вивченні ролі захисника у виявленні і усуненні судових помилок, визначенні шляхів підвищення ефективності захисту;
- формуванні рекомендацій щодо тактики захисту на попередньому слідстві і у суді та щодо методики захисту.

Методологія і методика дослідження. Методологічною базою дисертаційного дослідження є правові документи, що стосуються подальшого розвитку і удосконалення інституту адвокатури, здійснення функцій захисту, посилення гарантій прав і свобод громадян, підвищення ефективності професійної діяльності.

Дослідження провелося із застосуванням історичного і системного підходів, використовувались порівняльний, статистичний, екстраполяційний загальнонаукові методи, методи наукового узагальнення і прогнозування.

У процесі збору матеріалів, ведення автором справ у судах використовувались методи: опит, інтерв'ювання, анкетування, аналіз документів. В роботі використані матеріали, одержані в результаті вивчення 900 кримінальних справ, узагальнення практики, підготовлені Верховним Судом України, у яких брала участь автор, вивчалися аналізи ведення адвокатами кримінальних справ, які проводились у колегіях і у Київському НДІ адвокатури, вивчалися окремі ухвали з питань захисту,

дисциплінарна практика колегій, а також окремих кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Використано особистий двадцятирічний адвокатський досвід і приклади з практики автора, використовувались матеріали і досвід роботи у комісіях та робочих групах, що створювались при Верховній Раді України з судово-правової реформи, для підготовки проекту Закону "Про адвокатуру", зміни і доповнень до КПК України, що стосувались права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, досвід у підготовці нових нормативних актів

Наукова повизна роботи. Дисертація є першим комплексним монографічним дослідженням проблем реформування інституту адвокатури у період побудови в Україні правової держави, організації і здійснення адвокатом функції захисту.

У роботі розглянуто широкій спектр проблем, що стосуються процесуального положення захисника, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного і ефективності забезпечення їхніх прав як на попередньому слідстві, так і "у судовому розгляді, в касаційному та наглядовому провадженні. Вперше на основі нового законодавства сформульовано деякі рекомендації щодо тактики захисту на попередньому слідстві і у суді.

Комплексність розгляду проблем організації адвокатської діяльності і здійснення функції захисту дозволила розкрити всі сторони, взаємозв'язки, протиріччя у роботі захисника. Це дозволило, поряд з розглядом методологічних, організаційних, процесуальних і криміналістичних питань, сформулювати головні напрямки і показати конкретні шляхи удосконалення як інституту адвокатури в цілому, так і одного з напрямків адвокатської професії - захисту прав і законних інтересів громадян у кримінальному судочництві, що дасть можливість значно посилити захист громадян, забезпечення гарантій їхніх прав і законних інтересів, дозволить підняти рівень судочинства в цілому.

Дисертант вносить конкретні пропозиції про зміни і доповнення окремих статей Закону "Про адвокатуру", зокрема таких, що стосуються юридичної природи адвокатури, її організаційної єдності, форм діяльності, уточнює деякі вимоги, яким повинна відповідати особа, що одержує свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, до професійних прав адвоката, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, відповідальності адвоката. Поряд з цим автор аналізує існуючі форми адвокатських об'єднань, причини, що утруднюють їх функціонування, досліджує сучасні проблеми. Дисертант звертається до історії адвокатури, знаходячи там деякі відповіді на складні питання сучасного її розвитку, а також у вивченні і співставленні нових законодавчих актів про адвокатуру Білорусі, Латвії, Литви і таких країн як Німеччина, Ізраїль, США, Японія.

У роботі висунуто і аргументовано ряд положень, що мають важливе значення для теоретичного обґрунтування подальшої демократизації судочинства, посилення гарантій права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, а також розширення прав потерпілого і його представника, поглиблення принципу змагальності, у тому числі на попередньому слідстві, а також шляхом уведення суду

присяжних по окремих категоріях кримінальних справ. Розкрито психологічні механізми захисту, проаналізовано причини конфліктних ситуацій, що виникають у зв'язку з його здійсненням, і запропоновано шляхи запобігання їм, сформульовано певні параметри (з урахуванням психологічних якостей особи), яким повинен відповідати захисник. Вивчено особливості пізнавальної діяльності захисника і використання ним інформації у захисті прав і законних інтересів громадян.

Автор аналізує різні підходи до вирішення деяких дискусійних питань, що стосуються адвокатської таємниці, адвокатської етики, правової позиції захисту, способів її відстоювання і, пропонує своє бачення цих актуальних проблем, можливі варіанти їхнього остаточного вирішення на законодавчому рівні.

Обґрунтовуються пропозиції щодо усунення виявлених автором типових помилок у здійсненні захисту, показано нові можливості використання спеціальних знань у здійсненні захисту, критично проаналізовано Закон "Про експертизу" і внесено пропозиції щодо його зміни і доповнень, а також про введення до КПК України такого джерела доказів як висновок спеціаліста і розширення у зв'язку з цим його повноважень.

Розкрито можливості захисника в удосконаленні практики виявлення, збирання, дослідження і оцінки доказової інформації і оперування нею у цілях захисту; визначено особливості участі захисника у доказуванні на різних стадіях кримінального процесу.

Внесено пропозиції щодо усунення виявлених автором недоліків захисту прав громадян у касаційному провадженні і у порядку нагляду.

Дисертант вважає за необхідне уточнити поняття предмета науки криміналістики з урахуванням діяльності захисника як суб'єкта доказування, вперше на основі нового законодавства і наданого захиснику права збирати відомості про факти, які можуть використовуватись як докази, пропонує систему тактичних прийомів, що застосовуються захисником, формулює основні положення методики захисту, обґрунтовує можливості і перспективи використання кібернетики у діяльності захисника.

Практична значимість результатів дослідження. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації на підставі значного практичного досвіду адвокатської діяльності, законотворчої роботи автора, проведених нею узагальнень практики, становлять важливе значення для подальшого проведення судово-правової реформи в Україні, продовження процесу демократизації правових інститутів, закінчення реформування адвокатури і доопрацювання законодавства, що регулює її функціонування в країні, з урахуванням практичної апробації Закону "Про адвокатуру", одним з авторів якого є дисертант.

Внесуті автором пропозиції щодо удосконалення діючого кримінально-процесуального законодавства, розробки конкретних норм проекту КПК України, а також доповнення і зміни деяких нормативних актів покликані сприяти покращенню якості відправлення правосуддя, безперечному дотриманню прав людини у кримінальному судочинстві.

Практичні рекомендації з ведення захисту ґрунтовані на вивченні досвіду адвокатів України і спрямовані на підвищення ефективності здійснення функції захисту; вони використовувались автором у правозахисній діяльності, а також розповсюджувалися у вигляді методичних рекомендацій для усіх адвокатів та навчальних посібників для студентів юридичних вузів України, впроваджувались у адвокатську практику шляхом викладу і аналізу основних положень на учбових семінарах і колегіях, під час читання автором лекцій на курсах підвищення кваліфікації Міністерства юстиції.

Сформульовані автором тактичні прийоми захисту на попередньому слідстві і у суді дозволять слідчим, суддям, враховуючи ці прийоми, корегувати застосовувані ними криміналістичні рекомендації, проводити слідчі і судові дії з урахуванням тактики захисту, удосконалювати методики розслідування, судового розгляду конкретних категорій кримінальних справ.

Основні положення дисертації можуть також бути використані при вивченні студентами юридичних вузів спецкурсу "Адвокатура в Україні", у складанні Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури програми кваліфікаційних екзаменів для одержання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації знайшли своє відображення в монографії, колективних монографіях, декількох брошурах, методичних і навчальних посібниках та рекомендаціях, наукових статтях; висновки і пропозиції автора, одержані в результаті дослідження, неодноразово доповідалися на науково-практичних конференціях (1974 р. - Калінінград, 1989 р. - Волгоград, 1981, 1990 рр. - Москва, 1987 р. - Ташкент, 1980 р. - Воронеж, 1975, 1979, 1985, 1992 рр. - Київ та ін.), на засіданнях Всесоюзної Координаційної Ради з кримінального процесу, членом якого довгий час була автор; на семінарах практичних працівників (Чернівці, Хмельницький, Одеса, Чернігів, Івано-Франківськ); правових читаннях, з'їздах адвокатів.

Дисертант взяла участь у розробці навчального посібника з питань судової експертизи, а також методичних рекомендацій про захист неповнолітніх та про здійснення захисту у касаційній інстанції, які впроваджено у практику.

На основі широкого узагальнення судової, адвокатської дисциплінарної практики, анкетування та інтерв'ювання адвокатів автор складала огляди практики з конкретними рекомендаціями, які через Київський громадський ІІДІ адвокатури, директором якого є автор, надсилались у всі колегії адвокатів України.

Дисертант брала участь у вивченні судової практики Верховним Судом України (з питань забезпечення захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, 1992 р.), Міністерством юстиції України (з питань участі захисника на попередньому слідстві за постановою прокурора, дисциплінарної практики колегій адвокатів) і свої позиції відбивала у підготовлених з цих питань узагальненнях та у публікаціях.

Пропозиції автора щодо реформи адвокатури викладено у Програмі виходу адвокатури з кризи, надісланій Президенту України Спілкою адвокатів України, віце-президентом якої є дисертант (1993 р.), у доповідних записках Верховній Раді (1992, 1993 рр.); пропозиції з різних аспектів діяльності адвокатури, підготовлені дисертантом, направлялись у комісію законодавства і законності Верховної Ради України (1991, 1992, 1993 рр.) і відстоювались автором на засіданнях цієї комісії (по Закону "Про адвокатуру", щодо змін у Конституції України, змін і доповнень до КПК про право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, концесії судово-правової реформи, у підготовці проєкту якої брала участь автор як член спеціально створеної Верховною Радою у 1992 р. комісії з проведення судово-правової реформи).

Окремі ідеї автора відображено у Законі України "Про внесення змін і доповнень у окремі статті Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого та підсудного", у склад робочої групи по підготовці якого входила дисертант.

Вивчення архівних документів про адвокатуру, матеріалів судової практики, у тому числі справ про репресії 30-40-х рр., справ 60-х рр. (так званих "шестидесятників") привело автора до твердого переконання про необхідність реформування адвокатури, допуску захисника у процес на ранніх етапах розслідування, про надання захиснику широких прав, самостійності, незалежності, гарантій невтручання у його діяльність. Ці ідеї було відображено автором у підготованому за її участю проєкті Закону "Про адвокатуру", поданому Спілкою адвокатів до Верховної Ради України у порядку законодавчої ініціативи, який потім було покладено у основу нині діючого Закону.

Основні концептуальні положення проєкту Закону "Про адвокатуру" доповідались автором на спільному засіданні комісії Верховної Ради з участю вчених-юристів і керівників юридичних відомств, а також на засіданні комісії з проведення судово-правової реформи.

Пропозиції дисертанта, як одного з авторів Закону "Про адвокатуру", враховано у ході його підготовки робочою групою, створеною Верховною Радою, у склад якої (групи) входила автор дисертації. Пропозиції автора про внесення змін і доповнень у Закон "Про адвокатуру" схвалено авторами цього Закону і поряд з іншими пропозиціями подано ними до Верховної Ради України (1994 р.).

Окремі положення, викладені у дисертації, обговорювались законопроектною комісією Спілки адвокатів України, членом якої є дисертант, і у вигляді законодавчих ініціатив подавались до Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Міністерства юстиції, інших міністерств і відомств, до правоохоронних органів, де на робочих нарадах відстоювались особисто автором.

Деякі положення і висновки дисертаційної роботи знайшли втілення у нормах проєкту Кримінально-процесуального кодексу, над окремими главами якого у складі групи працювала дисертант.

Ідеї, відображені у дисертації, неодноразово викладались автором у пресі, по телебаченню і радіо, на прес-конференціях.

Багато з теоретичних положень і висновків дисертаційної роботи використовуються автором під час читання у Київському університеті імені Тараса Шевченка спецкурсу "Адвокатура в Україні", викладено у підготовленому до друку підручнику, а також у повсякденній адвокатській практиці дисертанта.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, які об'єднують чотири глави, та списку використаної літератури.

Зміст роботи

У вступі обгрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначаються його цілі і завдання, а також методологічні і теоретичні засади, що розкривають наукову новизну й практичну значимість досліджуваної теми, визначаються основні положення, які виносяться на захист.

Розділ перший дисертації "Організація та зміст діяльності адвокатури в Україні" складається з двох глав: "Проблеми організації адвокатської діяльності та здійснення захисту прав громадян в умовах реформи адвокатури" та "Особливості процесу пізнання у здійсненні адвокатом професійної діяльності у кримінальних справах".

У першому параграфі "Історія становлення адвокатури та передумови її реформування в Україні" проводиться історичний та правовий порівняльний аналіз законодавчої бази та організаційних засад функціонування адвокатури в Україні від Литовських Статутів (XVI ст.), які вперше врегулювали адвокатську діяльність щодо судового захисту, й до наших часів. Автор доходить висновку, що адвокатура, яка сформувалася як демократичний правовий інститут під час судової реформи 1864 р., зразу ж опинилася у деякій залежності від органів влади. Так, вже в перших правових документах про адвокатуру містилися посягання на її самостійність: виключна компетенція Рад присяжних повірених у кадрових питаннях порушувалася в зв'язку з віднесенням деяких з них до компетенції Міністра юстиції; невдовзі після створення адвокатури було призначено організацію Рад присяжних повірених, а їхні функції передано судам; висловлювалися сумніви щодо доцільності демократичної побудови адвокатури.

Посягання на самостійність адвокатури посилювалися, поглиблювалися залежність її від держави, встановлювався жорсткий контроль над нею та втручання державних органів в її діяльність, що досягло значного розмаху за часів радянської влади.

Порочна у своїй сутності, але дуже популярна у перші роки будівництва нової радянської судової системи ідея про те, що адвокатура є інститут буржуазний, чужий для держави робітників і селян, знайшла відображення у перших декретах радянської влади, якими існуючу професійну адвокатуру було знищено. Формувалось принизливе відношення до адвокатури, піднесене до рівня політики пролетарської держави, що культивувала репресивні тенденції і відповідно знижувала

значимість цього правозахисного інституту, навмисне нав'язувалася ідея про те, що дії захисника спрямовано на відгродження злочинця від справедливого покарання і у цілому заважають боротьбі зі злочинністю.

Проведення невій жорсткої лінії в організації і функціонуванні адвокатури відображалось у законодавстві, що регулювало виконання адвокатом процесуальних повноважень. Про це, зокрема, свідчить наявність багатьох дискримінаційних норм по відношенню до адвоката-захисника. Така політика стосовно адвокатури була одним з факторів, що привели до репресій 30-40-х років, коли була виключена участь захисника у окремих категоріях кримінальних справ, а надалі - значно обмежена на стадії попереднього слідства.

Негативно відбилися на захисті прав людини відношення до адвоката-захисника як до помічника суду, помилкова точка зору, що набула перевагу в теорії і на практиці, про те, щоб захисник вправі займати самостійну правову позицію, навіть якщо вона протирічить позиції, яку відстоює його підзахисний і яка полягає у невизнанні ним вини, а також рекомендації про можливість у такому випадку відмовитись від прийнятого на себе захисту. Набула поширення порочна практика винесення окремих ухвал з приводу правової позиції захисника, практика допуску лише конкретних адвокатів до здійснення захисту у справах, які розслідувались слідчими КДБ, що проіснувала довгі роки.

Зниження ролі й авторитету адвокатури у суспільстві утворювалося штучно, через недосконалу систему її організаційної побудови, ліквідацію приватної форми адвокатської діяльності, введення виключно колективних форм роботи і встановлення монополії колегій адвокатів, політизацію адвокатури, постійні організаційні зміни та "удосконалення" процвітання не притаманного їй адміністрування, спотворену кадрову політику, протекціонізм, регулювання чисельності адвокатів, втручання посадових осіб у професійну діяльність адвокатів, внаслідок чого нерідко допускалося безпідставне позбавлення права на професію адвоката. Ці і багато інших проаналізованих у дисертації фактори привели, на думку автора, до порушень прав людини, нехтування загальновизнаними демократичними засадами функціонування адвокатури.

Аналіз законодавства про адвокатуру й стотридцятирічна історія її функціонування свідчать про те, що безліч проблем, пов'язаних із забезпеченням демократичних засад цього правозахисного інституту, були й залишаються актуальними. Тому доречно використати все позитивне, що було надбанням адвокатури на довголітньому шляху її діяльності, і рішуче відкинути безпідставні спроби одержавлення адвокатури, обмеження або перекирчування її дійсної ролі як єдиного правозахисного інституту.

З позицій демократизації суспільства, розбудови правової держави в Україні очевидним є той факт, що без подальшого реформування адвокатури, поглиблення її самостійності, незалежності, розширення прав та обов'язків адвокатів, створення необхідних умов для забезпечення доступності та високого професійного рівня юридичної допомоги кожному громадянину, - неможливе належне функціонування всієї судової системи, здійснення повною мірою

конституційних гарантій прав громадян і, зокрема, права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист.

У другому параграфі "Концепція Закону України "Про адвокатуру" та законодавча основа демократизації адвокатури" наголошується на головних концептуальних положеннях, які, на думку автора, можуть бути покладені в основу Закону "Про адвокатуру" - це забезпечення належного місця та ролі адвокатури у правовій державі, виведення її з-під контролю державних органів, надання повної самостійності, розвиток різних організаційних форм адвокатської діяльності, в тому числі й приватної адвокатської практики, об'єднання всіх адвокатів у єдиний правозахисний інститут - адвокатуру України, подальше розширення професійних прав адвокатів, закріплення гарантій адвокатської діяльності, розширення соціальних прав адвокатів, створення умов для доступності юридичної допомоги широким верствам населення.

Доцільним є віднесення надання юридичної допомоги населенню та юридичним особам до виключної компетенції адвокатури й припинити підприємницьку діяльність у цій галузі. Не може бути підприємницькою, тобто на особистий ризик з метою одержання прибутку, діяльність, головним завданням якої має бути сприяння відправленню правосуддя, допомога суспільству і кожному громадянину у додержанні законності, здійсненні їхніх прав і законних інтересів. Виконання функції надання юридичної допомоги Конституцією України покладено на адвокатуру, тому із Закону "Про підприємництво" має бути вилучено ліцензування юридичної практики.

На підставі порівняння законодавства про адвокатуру Латвійської та Литовської республік, Республіки Беларусь, а також Німеччини, Ізраїлю, США, Франції, Японії з діючим в Україні робиться висновок, що в нашій державі зроблено значний крок на шляху демократизації адвокатури. Разом з тим Закон України "Про адвокатуру" та інші нормативні акти мають бути доповненими, розширеними, уточненими.

Перш за все, слід змінити поняття адвокатури та її завдань, оскільки у ст.1 Закону дано помилкове її визначення як громадського об'єднання й невірним є посилаєння на Конституцію України.

Необхідно впорядкувати види адвокатської діяльності. Так, автор вважає, що адвокат захищає права громадян, а не *спряє* захисту, як вказується у Законі, оскільки він виконує певну функцію, для здійснення якої йому надаються спеціальні засоби та покладаються обов'язки.

Пропонується визначення адвокатури як *правового інституту, метою якого є здійснення захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб, представництво їх інтересів.*

Слід погодитися з пропозиціями щодо встановлення додаткових підстав, за яких особа не може бути адвокатом - наявність психічних вад, виключення з попередньої роботи за компрометуючими обставинами, заняття юридичною підприємницькою діяльністю. Одночасно, як свідчить практика, необхідно дати відповідні роз'яснення щодо помилкового визначення посадовими особами адвокатської діяльності, як

підприємницької, оскільки таке тлумачення призводить до багатьох негативних наслідків для адвокатури.

Характеризуючи нові можливості участі адвоката у доказуванні, дисертант обгрунтовує необхідність подальшого розширення процесуальних прав адвоката, а також створення надійних гарантій забезпечення цих прав. Повела в законодавстві, що стосується одержання адвокатом документів у громадян за їх згодою, на думку дисертанта, розширюється на можливість отримання від них письмових свідчень про відомі їм факти, оскільки такі свідчення охоплюються поняттям документа.

Відмічається, що право адвоката запитувати та одержувати документи має бути забезпечене встановленням обов'язку посадових осіб їх видавати, додержуючи при цьому таємницю щодо витребуваних документів, та відповідальності за порушення цих обов'язків.

Заперечуючи проти обмеження права адвоката на збирання відомостей про факти, які можуть бути використані як докази, лише тими формами, перелік яких дано у ст.6 Закону "Про адвокатуру", дисертант акцентує увагу на тому, що адвокату надано право збирати будь-які відомості, необхідні для здійснення його професійних повноважень, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом. Надані ж адвокату права мають бути передбаченими у чинному законодавстві. Зокрема, визначення потребує новий вид документа, що збирає адвокат, - "висновок спеціаліста", врегулювання багатьох питань, що виникають з його одержанням й використанням.

Розширення прав адвоката, безперечно, потребує додаткових його обов'язків. Характеризуючи їх, дисертант особливу увагу звертає на додержання Присяги адвоката, правил адвокатської етики, пропонує внести до Закону заборону купувати або у інший спосіб здобувати майно, що є предметом спору й права фізичних і юридичних осіб, що звернулися до адвоката за юридичною допомогою, зобов'язати адвоката добросумлінно користуватися своїми професійними правами у інтересах громадян і організацій, використовувати відомості, одержані ними у зв'язку з професійною діяльністю, лише для здійснення останньої, постійно підтримувати престиж своєї професії.

Здійснюючи професійну діяльність, адвокати стикаються із складним і поки що не вирішеним до кінця питанням про адвокатську таємницю. Аналізуючи процесуальні, психологічні, етичні та суто побутові аспекти, що виникають в зв'язку з обов'язком адвоката дотримуватись адвокатської таємниці, автор пропонує розширити предмет адвокатської таємниці, зокрема, включити до нього факт звернення до адвоката, умови угоди про надання юридичної допомоги.

Зауважується, що останнім часом порушується закон у частині заборони втручання у адвокатську діяльність та вимогання від адвоката відомостей, що становлять адвокатську таємницю, вилучення й огляду документів, що пов'язані з виконанням адвокатом доручення, притягнення до кримінальної та іншої відповідальності адвокатів у зв'язку з наданням ними юридичної допомоги згідно з законом. За порушення закону в цій частині і спроби в такий спосіб чинити тиск на адвоката має бути встановлена відповідальність, в тому числі й

кримінальна. Слід також заборонити винесення окремих ухвал відносно процесуальних дій, що здійснює адвокат.

Ці пропозиції повністю відповідають Стандартам незалежності юридичної професії, затвердженим у 1990 р. Міжнародною асоціацією юристів: "Жоден адвокат не повинен піддаватися кримінальним, шкідливим, адміністративним або іншим санкціям чи погрозам їх застосування внаслідок того, що він давав поради або представляв інтереси клієнта у відповідності із законом".

У параграфі **третьому** "Практика проведення реформи адвокатури та подальше удосконалення її організаційних начал" узагальнюються питання, що постають у зв'язку з реформуванням адвокатури, та обґрунтовується висновок про те, що успішне завершення реформи можливе лише за умов усунення у законодавстві про адвокатуру певних протиріч, розбіжностей, вирішення на законодавчому рівні проблем, які постали перед адвокатурою у зв'язку з проведенням судово-правової реформи.

Перш за все, має бути визначена юридична природа адвокатури. Автор не поділяє висловлену в юридичній літературі точку зору, що адвокатура - громадська організація (М.М.Деев, А.В.Орлова, А.Л.Ривлін, О.Д.Святоцький, Ю.І.Стецовський, М.С.Строгович та ін.): Коментуючи різні точки зору з цього питання, нове законодавство про адвокатуру Беларусі, Латвійської та Литовської республік, дисертант наголошує на тому, що віднесення адвокатури до громадських об'єднань протирічить Закону України "Про об'єднання громадян" не тільки термінологічно, а й тому, що такі об'єднання формуються з урахуванням єдності інтересів, а не за професійними ознаками; громадяни об'єднуються для реалізації й захисту особисто належних їм прав та свобод. Адвокатуру ж створено для захисту й представництва конституційних прав і законних інтересів будь-кого з членів суспільства та юридичних осіб. Об'єднання громадян відрізняються від адвокатури також своїми функціями, організаційними засадами, членством, правами та обов'язками, порядком реєстрації тощо.

Адвокатура не може бути визнана громадською організацією тому, що вона є співтовариством професіоналів-юристів, які виконують покладену на них державою спеціальну функцію захисту та представництва, і діяльність адвокатів та адвокатури в цілому регулюється спеціальним законом.

Не коректним є й посилення у ст.1 Закону "Про адвокатуру" на добровільний характер об'єднання в адвокатуру України, оскільки з одержанням свідчення про право на заняття адвокатською діяльністю кожен адвокат стає суб'єктом адвокатури України, набуває прав, обов'язків, керується принципами діяльності адвокатури, дотримується етичних правил, організаційних її форм, знаходиться у певних відносинах з кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури тощо. Таким чином, кожен адвокат обов'язково перебуває в адвокатурі України, як у інституті правової системи. Інакше вирішується питання щодо добровільності входження у адвокатські об'єднання. Тут адвокати дійсно добровільно об'єднуються з іншими адвокатами у адвокатське об'єднання або, не виявивши такого бажання, займаються адвокатською діяльністю індивідуально.

В Конституцію України необхідно внести зміни та доповнення щодо інституту адвокатури, гарантії забезпечення державою надання безкоштовної допомоги деяким верствам населення.

У дисертації піддаються критиці намагання внести до Конституції норму про те, що юридичну допомогу, крім адвокатів, надають їй "інші особи".

На думку автора, глибоко помилковими є аргументи, що наводяться прибічниками цієї ідеї, у основі яких лежить ототожнення громадських захисників, інституту представництва з наданням юридичної допомоги.

Серед причин, що ускладнюють проведення реформи адвокатури є затягування її першого етапу, який полягає у прийнятті нормативних актів для її забезпечення, створенні кваліфікаційно-дисциплінарних комісій, видачі свідоцтв про право на заняття адвокатською діяльністю, реєстрації адвокатських об'єднань.

Аналізуючи різні види адвокатських об'єднань, переваги у організації одних і недоліки інших, автор доходить висновку про необхідність усунення різних заборон, помилкових положень у законодавстві, у податковій політиці по відношенню до адвокатури, оплаті праці адвоката і формулює пропозиції *de lege ferenda* з метою активізації реформи адвокатури, процесу створення професійних адвокатських об'єднань, Національної Палати адвокатів України, забезпечення обов'язкового захисту за призначенням слідчого, суду.

У главі другій "Особливості процесу пізнання у здійсненні адвокатом професійної діяльності у кримінальних справах" досліджуються у єдності психологічні, етичні, процесуальні проблеми, що виникають у зв'язку з пізнанням обставин у кримінальній справі, формуванням на цій основі правової позиції захисту і її відстоюванням на всіх стадіях процесу.

Зушляючись у параграфі першому "Психологічні аспекти пізнання істини адвокатом, що виконує функцію захисту", на мало досліджених питаннях пізнавальної діяльності захисника, автор виходить з основоположної ідеї про те, що в результаті пізнавальної діяльності стає можливим одержання невідомих раніше обставин, якостей і ознак об'єктів, проникнення в глибшу явищ, пояснення минулих подій, формулювання висновків, що відбивають об'єктивну реальність (Є.І. Андрос, С.Б.Кримський, В.С.Швирьов, В.М.Свириденко, У.Найссер).

На думку дисертанта, у питаннях, що стосуються пізнавальної діяльності, адвокат-захисник посідає особливе становище, бо, з одного боку, він переломлює інформацію у аспекті захисту і трансформує її відповідно до правової позиції захисту, а з другого - здійснюваний ним пізнавальний процес не обов'язково стає юридично значущим, тому що певні пізнані ним обставини не завжди можуть бути використані у цілях захисту і, отже, він мовчить про них.

Характеризуючи ці особливості, автор стверджує, що захисник повинен володіти не меншим обсягом інформації, ніж слідчий, суддя, інакше діяльність його як суб'єкта доказування буде вкрай обмеженою або взагалі безглуздою, оскільки представлення ним доказів в умовах його ізоляції від судового пізнання у конкретній справі і незнання про

встановлені факти стає фактично неможливим, бо може привести до негативних наслідків.

Головна причина обмеження пізнавальної діяльності захисника, на думку автора, полягає у відсутності змагальності на попередньому слідстві, навмисно скоюваних посадовими особами перешкодах до участі захисника у процесі збирання доказової інформації.

Беручи участь у судовому пізнанні, захисник керується не лише приписами закону, але й науковими рекомендаціями криміналістики, до предмету якої автор пропонує включити інформаційно-пізнавальну діяльність захисника.

Спираючись на аналіз практики і дані, що містяться у працях криміналістів і психологів (В.Л.Васильєв, О.Я.Баєв, А.В.Дулов, Г.Г.Доспулов, В.О.Коновалова, М.В.Костицький, Ю.І.Новик, О.Р.Ратінов та ін.), дисертант вважає, що односторонній характер захисної діяльності визначає психологічну установку захисника, особливі умови сприйняття, оцінки і відбору ним інформації, формування правової позиції захисту, своєрідність взаємовідносин з учасниками процесу, і особливо з підзахисним.

Захисник використовує психологічні методи впливу на свідків, потерпілих, обвинувачених з метою спонукання їх до дачі показань, що є важливими для захисту, сприяючи їхній об'єктивності, усуненню помилок, оманливих уявлень. Знання психологічних аспектів формування показань (у тому числі і механізму неправдивих показань), мовивів приховання правди, замовчування, а також психологічних прийомів впливу слідчого на допитувану особу дає захиснику можливість запобігти обмові і самообмові, помилкам у показаннях, недозволеним психологічним прийомам.

Досліджуючи складні питання психологічних відносин захисника з його підзахисним, автор виділяє проблему вибору справ захисником. Погоджуючись з ученими, які пов'язують цю проблему з презумпцією невинності, конституційними гарантіями права на захист, законністю інтересу обвинуваченого, моральними обов'язками адвоката (О.Д.Бойков, Я.С.Кисельов, Ю.І.Стецовський, П.С.Елькінд), автор на основі вивчення дисциплінарної практики колегії адвокатів і кваліфікаційно-дисциплінарних комісії доходить висновку, що питання про вибір справи і прийняття адвокатом на себе захисту у значній мірі пов'язане з психологічними відносинами між адвокатом і особою, права і законні інтереси якої його просять захищати. Серед психологічних факторів, які можуть бути підставою для відмови у прийнятті доручення на ведення справи, дисертант називає негативне психологічне відношення до даної категорії справ або конкретної справи, до особи обвинуваченого, професійна невідготовленість до ведення складної справи, негативні взаємовідносини, що склалися зі слідчим або суддею, у провадженні яких знаходиться справа. Показово, що і закон не зобов'язує адвоката приймати захист у будь-якій справі, він лише встановлює заборону на відмову від прийнятого адвокатом на себе захисту.

Детально дослідивши психологічні аспекти діяльності захисника, автор приєднується до висловленої у літературі думки (Я.С.Аврах, З.З.Зінатуллін, Ф.Н.Фаткуллін та ін.), що ефективність

захисту залежить від комплексу характерологічних, емоційно-динамічних та інших індивідуально-психологічних якостей захисника.

На думку дисертанта, у найзагальнішому вигляді можна виділити три психолого-професійних типи захисників. Перший з них відрізняється перевагою психологічної домінанти невинності підзахисного і у зв'язку з цим відбором лише виправдовуючих або пом'ягчуючих відповідей на підзахисного обставини, практично не звертає увагу на досягнення об'єктивності у судовому пізнанні.

Другий тип характеризується наявністю постійного когнітивного конфлікту, обумовленого тим, що цей тип передумовлено вважає, що він захищає злочинця і лише його процесуальне положення не дозволяє йому бути об'єктивним і чесним. Такі адвокати переживають постійний психологічний дискомфорт, що у окремих ситуаціях може знизити їхню активну захисну позицію у зв'язку з їхньою у кінцевому підсумку об'єктивістською позицією.

Третій тип, найбільш прийнятний для адвоката-захисника у юридичному, моральному і етичному відношеннях, уявляє собою поєднання цих двох начал на професійній основі і принципах презумпції невинності, гуманізму і поваги до закону.

Здійснюючи розумову діяльність опосередковано на основі доказів, що є у справі, пізнаних або зібраних самим захисником відомостей про факти, для забезпечення результативності захисту адвокату повинні бути властивими такі індивідуальні особливості мислення як вміння виділити головне, істотне і вгледумачити його у переломленні захисту, гнучкість для орієнтування у всіх перипетіях справи, швидкість, що забезпечує невідкладне прийняття рішень, здатність логічно і творчо мислити. Ці якості у поєднанні з вмінням аргументувати і переконувати дозволяють сконцентрувати увагу слідчого, суду на сильнійшій ними позиції захисту, доказах, що свідчать на користь обвинуваченого, підсудного, переконують у обґрунтованості захисту, а різне тлумачення одних і тих же фактів дає підстави використати їх на користь підзахисного.

У параграфі **другому** "Етичні основи діяльності захисника" акцентується увага на тому, що окремі аспекти діяльності захисника не регламентовано кримінально-процесуальним законодавством і утворюють моральну сферу.

Закон України "Про адвокатуру" передбачає прийняття адвокатом Присяги, яка містить морально-етичні вимоги до професії адвоката і необхідність дотримання правил адвокатської етики. Проте їх до цього часу не сформульовано, хоча певні неписані умови здійснення професії існують і беруться до уваги адвокатами у практичній діяльності, а також використовуються при розгляді дисциплінарних справ. Деякі з них перейшли у категорію правову і їх закріплено тепер у вигляді обов'язків адвоката у Законі України "Про адвокатуру".

Посилаючись на міжнародні документи, що містять правила адвокатської етики, автор звертається також до відомих адвокатів ХІХ ст. французів Ж.Фавра, М.Молло, англійця Г.Гарріса, росіянина К.К.Арсеньєва - творців правил адвокатської професії, аналізує дореволюційну дисциплінарну практику, етичні норми Одеської, Харківської Рад присяжних повірених і доходить висновку, що вони не

втратили своєї актуальності і повинні бути використані у складанні правил адвокатської етики.

Автор доводить помилковість висловленої у радянській юридичній літературі точки зору про відсутність адвокатської етики і існування єдиної універсальної соціалістичної етики. Поділяючи точку зору О.Д.Бойкова, Ю.М.Грошевого, Я.С.Кисельова, В.В.Леоненка, П.С.Елькінд та ін. про специфіку моральних норм, характерних для професійної діяльності судді, слідчого, адвоката, дисертант наголошує, що оновлення суспільства, процес демократизації судочинства, підвищення значимості адвокатури, її престижу, набуття нею незалежності, надання адвокатуві більш широких повноважень визначили нові підходи до формування правил адвокатської професії. Певного переосмислення вимагають положення професійної етики також у зв'язку з тим, що їхню основу складали норми комуністичної моралі, марксистської етики, морального кодексу комунізму, які у певному смислі утримували відносини, що існували у процесі спілкування між учасниками судочинства, а також між ними і суспільством. Створенні уявлення, що побутували у суспільстві відносно адвокатури, негативно впливали не лише на сферу діяльності адвоката, яка регулюється нормами моралі, але й у значній мірі заважало законодавчому закріпленню тих правил професії, які потребували цього.

Розглядаючи деякі дискусійні питання, дисертант аргументує свою точку зору, зокрема, про те, що свої дії захисник повинен постійно співставляти не лише з точки зору їх відповідності правовим нормам, але й з позицій моральних наслідків; він не може без крайньої необхідності загострювати колізії між обвинуваченими і перетворюватися у обвинувача інших підсудних. Разом з тим, інтереси захисту іноді вимагають доказування обставин незалежно від того, зручно це іншим обвинуваченим чи ні, і у таких випадках інтереси підсудних не можуть приноситися у жертву професійній солідарності адвокатів.

Створення правил адвокатської етики є вкрай необхідним. Це потребує не тільки ґрунтовного вивчення адвокатської практики, аналізу дисциплінарних справ, історичних традицій, врахування існуючих міжнародних правил, а головне - визначення предмету адвокатської етики. В дисертації стверджується, що віднесення до предмету адвокатської етики норм поведінки, не пов'язаних з виконанням адвокатом професійної діяльності (Г.В.Горський, Л.Д.Кокорев, Д.І.Котов), є помилковим.

Разом з тим, специфіка діяльності адвоката, що дає поради у досить складній і тонкій сфері людських взаємин, участь у виховній функції правосуддя безумовно вимагають від нього дотримання моральних підвалин суспільства. Будь-які негативні прояви його поведінки у побуті підравають не лише авторитет конкретного адвоката, але й престиж адвокатури в цілому.

Крім того, практика свідчить, що неблаговидна поведінка у побуті нерідко має своє продовження у здійсненні адвокатом професійної діяльності. Тому слова, що містяться у Присязі адвоката України, "скрізь і завжди берегти чистоту звання адвоката" слід розглядати як моральний обов'язок адвоката і у цій частині доповнити Закон "Про адвокатуру".

Норми адвокатської етики призначені визначати, на думку автора, такі сторони взаємин між адвокатом і підзахисним, його близькими, свідками, потерпілими, іншими учасниками процесу, що не врегульовані правом. Разом з тим, віднесення до адвокатської етики питань тактики і методики (О.Д.Бойков) у зв'язку з відсутністю правових регуляторів окремих сторін адвокатської діяльності автор вважає за помилкове і стверджує, що тактика і методика захисту складають один з елементів предмету криміналістики.

Складні етичні проблеми виникають у зв'язку з визначенням законності інтересу, який захищає адвокат, і законності засобів захисту. Тому у дисертації зроблено спробу визначити зміст і моральні критерії захисту законного інтересу громадянина, аналізуються різні точки зору юристів і робиться висновок, що адвокату слід керуватися презумпцією законності інтересів обвинуваченого до набуття вироком законної сили.

Проведене автором узагальнення окремих ухвал свідчить про те, що у них містяться безпідставні посилання на порушення адвокатом адвокатської етики, оскільки таких не існує в Україні.

У параграфі **третьому** "Гістологічні питання формування правової позиції захисту" автор, проаналізувавши багато з визначень правової позиції, що містяться у літературі, доходить висновку, що правова позиція, яку відстоює захисник, - це не лише його думка про обвинувачення, але й точка зору щодо обставин, що підлягають доказуванню, а також всіх інших правових питань, які виникають у процесі розслідування і судового розгляду справи, виходячи з якої будується програма захисту.

З питань вибору і відстоювання правової позиції захисту довгий час велася полеміка і до цього дня не всі проблеми вирішено однозначно. Особливо дискусійним було питання про право захисника займати самостійну правову позицію за умови невизнання обвинуваченим (підсудним) вини.

Досліджуючи різні точки зору (Г.А.Гінзбурга, П.С.Елькінд, Я.С.Кисельова, Л.Д.Кокорева, Е.Ф.Куцовой, З.В.Макарової, М.П.Некрасовой, І.Д.Перлова, О.Г.Поляка, А.Л.Ривліна, Ю.І.Стецовського, М.С.Строговича), дисертант вважає за єдино вірне судження і практику, що зараз йде у тому ж напрямку, що захисник зобов'язаний оспорювати обвинувачення за невизнання обвинуваченим вини і не може у цьому випадку зайняти позицію, відміну від висунутої підзахисним. Це положення повинно бути закріплене у правилах адвокатської етики.

Розгляд питань про правову позицію захисту цілком обґрунтовано пов'язується із законністю інтересу, що захищається. Оскільки це поняття трактується по-різному, у дисертації підтримується точка зору вчених (Г.Ф.Горський, Л.Д.Кокорев, Д.П.Котов та ін.), які вважають, що для адвоката, який захищає інтереси обвинуваченого, що не визнає свою вину, він (обвинувачений) є певним, і інтерес, що полягає у спростуванні інкримінованого діяння, - є законним. Для захисника презумпція законності інтересів підзахисного має неперехідне значення протягом усього часу, поки він здійснює захист у всіх стадіях кримінального процесу.

Дискусійним залишається питання про альтернативну правову позицію, коли захисник підтримує позицію підсудного, що заперечує вину, і одночасно дає інакше тлумачення події, яке базується на визнанні його винним на той випадок, якщо суд не сприйме позицію щодо виправдання. У дисертації критикується така постановка питання, що ослаблює позицію захисту, і відстоюється думка, що суду повинно бути висловлено лише один кінцевий висновок. Коли встановлені факти дозволяють зробити не один, а кілька висновків, що випливають з них, слід робити тільки той висновок, який є найбільш прийнятним для обвинуваченого, говорить на його користь.

Наголошуючи на тому, що захисник не вільний у визначенні правової позиції, крім випадків, коли обвинувачений обмовляє себе, автор стверджує, що у вирішенні питань правового характеру, а також тактики захисту він є самостійним.

Вірно зазначають криміналісти, що тактичні прийоми використовуються з урахуванням конкретної слідчої ситуації, яка реально існує на різних етапах розслідування і тому є вихідною точкою, орієнтиром не лише для слідчого, але й для захисника у обранні ним тактичних прийомів. Зі слідчою ситуацією співвідноситься правова позиція, яка, формуючись, у цій залежності може змінюватись, варіюватися. Дисертант підтримує думку вчених (Р.С.Белкін, Л.Я.Дранкін та ін.), що слідча ситуація - це динамічна інформаційна система, що включає також зв'язки і відносини між учасниками процесу розслідування, дійсні і передбачувані результати дій сторін, і що особливості ситуації багато у чому визначаються зайнятою обвинуваченими позицією, обумовлюються наявністю або відсутністю у них захисників, заявленими клопотаннями (В.Г.Танасевич, В.О.Образцов).

Особлива увага приділяється складностям, що існують зараз у визначенні правової позиції захисту на попередньому слідстві і плануванні дій, оскільки захисник знайомиться лише з тими матеріалами, якими обгрунтовується пред'явлене обвинувачення, а решта документів йому стає відомою лише після закінчення попереднього слідства. Крім того, і ті матеріали, що стали відомими захиснику, він може розголошувати тільки з дозволу слідчого або прокурора у відповідності до ст.121 КПК.

Дисертант вважає, що за таких умов будь-які дії захисника у збиранні відомостей про факти, що можуть бути використані як докази, їх представлення, заявлення клопотань можуть завдати істотної шкоди захисту прав обвинуваченого.

Розділ **другий** дисертації "Проблеми професійної діяльності захисника у кримінальному процесі" складається із двох глав - "Правова регламентація здійснення адвокатом захисту на попередньому слідстві і у суді" та "Криміналістична тактика і методика здійснення захисту".

У параграфі **першому** першої глави цього розділу "Кримінально-процесуальні засоби захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного" розглядаються практичні питання захисту, що вимагають теоретичного осмислення ряду проблем, пов'язаних з його здійсненням. Найбільш

дискусійним довгі роки було питання про те, чи виступає захисник суб'єктом доказування і чи несе він на собі обов'язок доказування.

Адвокат виконує функцію захисту, яка не притаманна іншим учасникам процесу, бо слідчий, прокурор, суд здійснюють принцип всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи. Захисник же зобов'язаний захищати права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного і для цього закон надає йому відповідні процесуальні права і зобов'язує його використовувати всі засоби захисту, передбачені законом. Автор вважає необгрунтованою думку деяких юристів, які заперечують обов'язок доказування у захисника і стверджують, що можна говорити лише про його участь у доказуванні (О.М.Ларін, І.А.Лібус, Ю.І.Стецовський).

Виконання захисником вимоги закону про використання всіх зазначених у законі засобів захисту передбачає збирання відомостей, представлення їх адвокатом, дослідження, оцінку, формування на цій основі конкретної правової позиції і наведення для її обгрунтування відповідних аргументів, що свідчать про невинність або меншу винність обвинуваченого. Здійснення захисту у повному обсязі є неможливим без зазначених дій, що уявляють собою не що інше, як кримінально-процесуальне доказування.

Захисник як суб'єкт обов'язку доказування зобов'язаний обгрунтовувати всі свої висновки, твердження, клопотання. Відмова від виконання покладених законом на учасника процесу обов'язків тягне за собою його відповідальність.

Аналіз кримінально-процесуального законодавства і адвокатської практики свідчить про те, що роль захисника і його права у стадії попереднього слідства істотно обмежувались, його входження у процес у багатьох справах штучно затиювалось до закінчення слідства під приводом того, що особа, яка фактично обвинувачувалася у скоєнні злочину, на порушення закону протягом усього слідства допитувалася як свідок. Ця порочна практика неодноразово піддавалася критиці, але тим не менше повсюдно продовжується. Необхідно встановити відповідальність за подібні дії і передбачити процесуальні наслідки таких порушень, наприклад, заборону у КПК використовувати у якості джерел доказів одержаної таким чином інформації.

Досить розповсюдженою зараз є думка, що участь захисника з ранніх етапів розслідування і надання йому права на побачення з підозрюваним, обвинуваченим до першого допиту вкрай ускладнює боротьбу зі злочинністю, заважає встановленню істини. Заперечуючи проти цих популістських заяв, дисертант у більш ранньому допускові захисника у розслідування бачить гарантію запобігання порушень законності, оскільки, зокрема, з участю захисника у ході попереднього слідства стає неможливим тиск слідчого на підозрюваного, обвинуваченого, а зацікавлений вплив захисника на хід попереднього слідства - це додатковий контроль за слідством. Автор висловлює солідарність з Ю.І.Стецовським у тому, що відношення до прав обвинуваченого і до адвокатури - це не тільки показник професійного рівня слідчого, прокурора і судді та моральної характеристики їхньої діяльності, але й показник загального рівня судочинства.

Аналіз законодавства свідчить про те, що особи з однаковим процесуальним статусом - підозрювані - мають різний обсяг права на захист, що не можна визнати припустимим. Обраний законодавцем критерій - затримання або взяття під варту - не може бути підставою для вирішення питання про забезпечення права на захист, оскільки підозрюваний, до якого застосовано інший запобіжний захід (наприклад, підписку про невиїзд), не менш потребує допомоги захисника.

У дисертації аналізуються випадки порушення права на захист, пропонується зміни до законодавства, спрямовані на удосконалення права на захист, усунення організаційних складностей у забезпеченні захисту прав громадян.

Деякі юристи піддають сумніву правомірність обов'язкової участі захисника у кримінальному судочинстві (І.Л.Петрухін, Ю.І.Стецовський та ін.). На думку дисертанта норма про обов'язковий захист демонструє гуманність нашого законодавства. Обвинувачений не завжди розуміє складність свого становища і необхідність застосування професійних знань, можливостей захисника у збиранні доказів, практичного досвіду у захисті від обвинувачення, і іноді може самотійно або внаслідок тиску з боку посадових осіб знехтувати допомогою адвоката, що часто призводить до порушення права на захист.

На практиці виникає немало парікань на адвокатів у зв'язку з неможливістю забезпечити їхню участь у порядку, передбаченому ст.47 КПК України. Із змісту ч.1 ст.47 КПК видно, що у якості захисника може бути призначено будь-якого адвоката, незалежно від того, чи є він членом адвокатського об'єднання або займається адвокатською діяльністю індивідуально. Разом з тим відсутня норма, яка зобов'язувала б кожного адвоката виконати це призначення. Закон також не визначив форму, у яку можна було б обласштувати призначення захисника, і не встановив процедуру його призначення у випадках, зазначених у ч.1 ст.47 КПК.

Крім того, не врегульовано законом питання забезпечення участі захисника у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний виявив бажання мати захисника, але сам (або за його дорученням особи, зазначені у ст.47 КПК) не запросив його і не відноситься до числа осіб, перелічених у п.1-5 ст.46 КПК.

У дисертації містяться конкретні пропозиції щодо урегулювання цих питань, зазначаються помилки, що їх допускають суди по відношенню до адвокатів, і шляхи їх усунення.

Неприпустимими є обмеження підозрюваного, обвинуваченого, підсудного у виборі конкретного захисника. Право вибору захисника повинно належати їм і тоді, коли у силу різних обставин не було укладено угоди з адвокатом. Призначення певного адвоката для участі у справі в якості захисника повинно підлягати обов'язковому виконанню (за відсутності об'єктивних причин, що виключають його входження у процес) в силу обов'язковості захисту у конкретній справі.

Обов'язкова участь захисника на попередньому слідстві і повкладення на нього обов'язку використовувати всі зазначені у законі засоби захисту передбачають його постійну (з моменту вступу у процес), а не епізодичну діяльність, спрямовану на досягнення цілей захисту і на надання юридичної допомоги обвинуваченому, особливо у процесі

слідчих дій. Тому присутність захисника у всіх слідчих діях повинна бути обов'язковою. Інакше норми, що передбачають обов'язкову участь захисника на попередньому слідстві і наділяють його певними обов'язками, втрачають смисл.

У відповідності з діючим раніше кримінально-процесуальним законодавством захисник мав право знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту допущення його до участі у справі. Зараз це право обмежено ознайомленням лише з тими матеріалами, якими обґрунтовується затримання підозрюваного або обрання запобіжних заходів чи пред'явлення обвинувачення.

На практиці, як показало інтерв'ювання адвокатів, це зводиться до надання для ознайомлення всього кількох протоколів, чого явно недостатньо для здійснення повнокровного захисту. Дисертант бачить у цьому явні порушення закону про право на захист, бо у ст.48 КПК мова йде не про процесуальні документи - протоколи, а про *матеріали*, що послужили підставою для затримання, обрання запобіжного заходу, притягнення як обвинуваченого. Тому захиснику повинна надаватися можливість знайомитися зо всіма матеріалами, що є на момент його входження у процес.

Захиснику надано право одержувати письмові висновки спеціалістів з питань, що вимагають спеціальних знань. Практика одержання таких документів, вивчена автором, свідчить про те, що вони сприяли захисту прав громадян. Разом з тим багато з питань, пов'язаних з реалізацією адвокатом цього права, вимагають подальшої законодавчої регламентації. Зокрема слід внести доповнення до КПК, що впливають з права адвоката одержувати письмові висновки спеціалістів з питань, що вимагають спеціальних знань, розмежувати поняття "висновок експерта" і "висновок спеціаліста", визначити процесуальний статус останнього і вирішити питання про те, хто може виступати у якості спеціаліста, встановити порядок вибору його захисником і гарантії достовірності викладених у висновку спеціаліста відомостей, порядок прилучення таких висновків до справи, допиту спеціаліста, який дав висновок.

У параграфі **другому** "Практичні питання участі захисника у збиранні доказів" підкреслюється, що одним з дієвих засобів, що дозволяють захиснику брати участь у доказуванні, сприяти здійсненню пізнавальної діяльності слідчого і суду, а також досягненню цілей захисту, є заявлення клопотань.

Для захисту прав обвинуваченого закон передбачає й інші процесуальні засоби, такі як скарги, заяви, прохання, що мають свою специфіку, призначення, конкретний зміст, особливості використання. Тому потрібне чітке розмежування зазначених термінів.

На основі аналізу визначень поняття клопотання захисника, запропонованих у літературі (Л.Д.Кокорев, П.А.Лушніська, А.Я.Меженцева, Ю.І.Стецовський, А.Г.Торяніков та ін.), автор доходить висновку, що клопотання захисника - це виконане у формі документа *офіційне звернення до осіб, що уповноважені здійснювати кримінально-процесуальну діяльність у доказуванні і приймати рішення у справі, щодо здійснення ними дій їхньої компетенції, спрямованих на захист.*

Окремі питання, пов'язані з клопотаннями, вирішено у КПК не зовсім вдало, не всі аспекти проблеми, що розглядається, відображено у законі, що негативно впливає на практику. Автор формулює пропозиції з удосконалення законодавства, зокрема, про необхідність встановлення строку для вирішення будь-якого клопотання і повідомлення захиснику про результати його розгляду; про час, що відводиться захисникові на підготовку клопотань, а також на оскарження постанови слідчого про відхилення клопотання.

Заявлення клопотань захисником свідчить, зокрема, про наявність якихось порушень, прогалин, спрощень, допущених у ході слідства, у зв'язку з чим наведені адвокатом аргументи вимагають ретельної перевірки і оцінки слідчим, судом. Відхилення клопотань, спрямованих на збирання доказів, може потягти за собою серйозне утиснення прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також тягання у судочинстві, є одним з джерел судових помилок. Кримінально-процесуальний закон зобов'язує слідчого задовольняти такі клопотання обвинуваченого або захисника, у яких мова йде про встановлення обставин, що мають значення у справі. Цей критерій не піддається чіткому, однозначному визначенню і є досить суб'єктивним.

У літературі висловлювалися різні точки зору з приводу "обставин, що мають значення у справі" (М.П.Шаламов, Г.М.Шафір). Аналізуючи їх, автор доходить висновку, що вказане поняття є значно ширшим за предмет доказування, і тому не можна відмовляти у задоволенні клопотання щодо в'яснення обставин, хоча й не з кола предмету доказування, але необхідних для перевірки повноти і достовірності встановлюючих його доказів.

Стосовно конкретних видів клопотань, на думку автора, можна визначити критерії, що зобов'язують слідчого їх задовольняти. Ці критерії наводяться у дисертації.

Значна увага приділяється тактиці заявлення клопотань, яку автор визначає як систему дій захисника і прийомів їх виконання, найбільш доцільних у конкретній ситуації, таких, що спонукають осіб, які здійснюють кримінально-процесуальну діяльність, до вчинення процесуальних дій, прийняття рішень, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, встановлення обставин, що пом'якшують відповідальність або виправдовують його.

Заявлення клопотань захисником включає три основні етапи: підготовчі дії до порушення клопотання, власне заявлення клопотання, планування способів реалізації в доказуванні результатів розгляду клопотань посадовими особами, кожному з яких притаманні тактичні прийоми, що використовуються захисником.

Так, прийоми, які застосовуються у підготовці до заявлення клопотань, можна розбити на кілька груп у залежності від задач, що вирішуються у цей момент: виявлення підстав для заявлення клопотань, в'яснення наявності умов, що дозволяють порушити клопотання, визначення виду клопотань і послідовності їх заявлення. Серед прийомів, які застосовуються захисником у процесі заявлення клопотань, дисертант особливо виділяє вибір моменту заявлення клопотання і форму

повідомлення про клопотання. Характеризуючи значення на кожному етапі конкретного тактичного прийому і розкриваючи його зміст, автор підкреслює, що деякі клопотання бувають актуальними лише у той період, коли вони заявляються і за умови їх відхилення повторне заявлення у наступному часто позбавлене смислу, оскільки зникають мотиви, що спонукали до клопотання. Не дивлячись на це, доцільно у плануванні здійснення подальшого захисту врахувати задачі, які намагався вирішити захисник шляхом заявлення клопотання і передбачити інші засоби щодо їх досягнення.

У параграфі **третьому** "Проблеми захисту прав громадян у касаційному і наглядовому провадженні" підкреслюється, що адвокатуві відводиться досить відповідальна роль у встановленні судової помилки і сприянні щодо її усунення шляхом здійснення функцій захисту у таких перевірючих стадіях як касаційне і наглядове провадження.

На практиці значна частина вироків скасовується або змінюється за касаційними і наглядовими скаргами захисників. У той же час слід зазначити, що у вказаних стадіях судочинства права і обов'язки захисника потребують значного розширення і конкретизації з метою виявлення і усунення судових помилок, відновлення порушених прав засудженого.

У юридичній літературі і на практиці існують різні підходи до вирішення питання про право захисника приймати рішення щодо касаційного оскарження вироку. За наявності касаційних підстав захисник, що брав участь у суді першої інстанції, зобов'язаний скласти і подати касаційну скаргу або надати допомогу підзахисному у її складанні. Ці принципові положення, яких дотримуються у практичній адвокатській діяльності, вимагають законодавчого врегулювання.

Спори виникають з приводу того, чи може захисник подати касаційну скаргу на вирок, якщо проти цього заперечує його підзахисний. Не погоджуючись з юристами, які вважають, що захисник не може подати касаційну скаргу на вирок, якщо заперечує його підзахисний (Г.А.Гінзбург, Ю.І.Степовський, М.С.Строгович, А.Л.Ципкін), дисертант стверджує, що з цими висновками можна було б погодитись лише у тому випадку, якби захисник виконував роль представника обвинуваченого (підсудного). У відповідності ж із діючим КПК захисник таким не є. Він - один з учасників процесу, що має самостійні права і виконує функцію захисту.

Самостійність захисника як учасника процесу, надання йому права безо всяких обмежень подати касаційної скарги, за наявності обов'язку беззастережно дотримуватися вимог діючого законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і заборони відмови від прийнятого на себе захисту (ст.7 Закону "Про адвокатуру") свідчать про правомірність вирішення захисником самостійно питання про касаційне оскарження вироку. Інше буде свідчити про непослідовність його у відстоюванні своєї правової позиції і недотримання захисником професійних обов'язків і процесуальних повноважень.

Адвокат може відмовитись від прийняття доручення на ведення справи у суді касаційної інстанції, якщо вважає, що відсутні підстави для підтримання касаційної скарги засудженого або його захисника, який

брав участь у суді першої інстанції. Така відмова може привести до порушення права обвинуваченого (підсудного, засудженого) на захист, особливо у тих випадках, коли він самостійно не може це право здійснити або відчуває певні утруднення у його реалізації. Тому доцільно передбачити у КПК випадки, коли участь захисника у суді касаційної інстанції повинна бути обов'язковою. Наприклад, у справах неповнолітніх, осіб з психічними або фізичними вадами, які утруднюють здійснення ними права на захист, коли засуджений не володіє мовою, якою ведеться судочинство, коли підсудному призначено міру покарання у вигляді смертної кари.

Деякі спірні питання, що виникають з приводу касаційного оскарження захисником обвинувального вироку, автор пропонує вирішувати, керуючись виключно інтересами захисту прав людини. Заперечуючи проти цідлення захисника правом самостійного оскарження виправданого вироку, дисертант вважає за необхідне розширити коло суб'єктів, що мають право на таке оскарження, серед яких може бути і захисник, який може оскаржувати вирок лише у частині мотивів і підстав виправдання.

У касаційній інстанції доказування має обмежений характер і внаслідок цього значна кількість справ повертається на додаткове розслідування або повний судовий розгляд для перевірки обставин, на які посилається захисник. Складна процедура, пов'язана з переглядом справи обов'язково судом першої інстанції у повному обсязі після повернення її судом касаційної інстанції, повинна бути спрощена. Наприклад, немає необхідності повторно проводити розгляд у повному обсязі і досліджувати вдруге докази, що не викликають сумнівів щодо їхньої достовірності. Необхідно суду касаційної інстанції надати право у певних межах проводити судове слідство, що передбачається введенням апеляційного порядку перевірки законності і обґрунтованості судових рішень Концепцією судово-правової реформи в Україні. Апеляційний порядок передбачає значне посилення ролі захисника, оскільки він повинен мати можливість не лише викладати доводи і давати пояснення, але й брати участь у збиранні, дослідженні, оцінці доказів.

Узагальнення практики участі адвоката у касаційній інстанції показало, що допускаються серйозні помилки у відстоюванні правової позиції захисту, не завжди виявляється послідовність і принциповість у здійсненні захисту, є випадки, коли засуджені самостійно подають скарги за наявності касаційних підстав, користуючись якими захисник був зобов'язаний оскаржити вирок.

Вноситься пропозиція щодо розширення принципу змагальності і надання захиснику рівних з прокурором прав.

Розгляд справи у касаційній інстанції не гарантує усунення судових помилок. Тому перегляд вироків, ухвал, постанов, що набрали законної сили, є можливий у порядку судового нагляду. У цій стадії зменшується ступінь впливу захисника на досягнення бажаного результату, бо скарги подаються не в суд для вирішення справи по суті, а посадовій особі, від рішення якої залежить, чи буде опротестовано вирок, ухвала, постанова, що набрали законної сили.

Наглядові скарги адвокатів у переважній більшості випадків розглядають і вирішують посадові особи, які не наділені правом

принесити протести на вирок, ухвали, постанови, що набули законної сили. Ця практика повинна бути зміненою і приведена у відповідність до закону. З урахуванням професійних прав адвоката, закріплених у ст.6 Закону "Про адвокатуру", слід внести зміни до відповідних статей КПК.

Цілком очевидно, що захиснику слід надати право бути присутнім на засіданні суду, що розглядає справу у порядку нагляду, і це право не може бути обмеженим за розсудом судді і ґрунтуватись на такому невизначеному критерії як "необхідний випадок", що застосовується у ст.391 КПК. Ким і як така необхідність визначається, у законі не зазначено, отже можливими є будь-які суб'єктивні рішення. У зазначеній статті допущено обмеження права засудженого на захист, бо, виходячи із її змісту, він і його захисник не можуть брати участь за своїм розсудом у судовому засіданні наглядової інстанції. Це право необхідно їм надати.

У літературі обґрунтовано обговорюється питання про те, чи може захисник подавати скаргу у порядку нагляду без урахування думки засудженого (Л.О.Рогачевський, Г.П.Саркисянц, Ю.І.Стецовський, Д.П.Фіолевський та ін.). Звичайно, відсутність нормативної регламентації оскарження у порядку нагляду вироку захисником, що брав участь у суді першої інстанції, приводить до того, що можуть залишитись не виправленими судові помилки, не до кінця послідовно і принципово відстоюється правова позиція захисту.

З різних причин, у тому числі і матеріального порядку, засуджений може не звернутися до захисника відносно оскарження вироку у порядку нагляду у випадках, коли це необхідно, а без такого звернення, за власною ініціативою, захисник оскаржить вирок не вправі (на відміну від касаційної інстанції, де засудженому наділено правом відкликання касаційної скарги захисника, поданої поза його волею).

Автор вважає, що у тих випадках, коли правова позиція захисника про виправдання, зміну кваліфікації не поділяється судом, і подану ним касаційну скаргу не задоволено, захисник, запобігаючи судовій помилці, повинен за погодженням із засудженим подати скаргу у порядку нагляду. Цей його обов'язок слід закріпити у правилах адвокатської етики. Можливим є також і законодавче врегулювання цього питання шляхом закріплення у КПК випадків обов'язкового оскарження вироку у порядку нагляду, коли захисником ставилося у суді першої інстанції питання про виправдання підсудного або про зміну кваліфікації скоєного.

У стадії наглядового провадження конституційне право обвинуваченого на захист не повинно скорочуватися, а тому права захисника необхідно конкретизувати стосовно даної стадії процесу. Також необхідно доповнити Кримінально-процесуальний кодекс нормою про право адвоката представляти інтереси засудженого у Комісії про помилування і давати відповідні пояснення членам Комісії.

Зміст глави другої цього розділу впливає з її назви - "Криміналістична тактика і методика здійснення захисту". У параграфі першому "Загальні положення тактики захисту" обґрунтовується теза, що криміналістика є однією з тих галузей знань, якою обов'язково повинен володіти адвокат, оскільки йому, поряд із знаннями норм кримінального права, необхідна система засобів і методів виявлення

доказової інформації, її фіксації, збирання, дослідження і використання для досягнення цілей захисту.

Кримінально-процесуальна наука і криміналістика кожна у своїй галузі, своїми засобами і методами сприяють вирішенню задач кримінального судочинства (Р.С.Белкін). Отже, всі учасники кримінально-процесуальної діяльності використовують у межах своїх функціональних задач, прав і обов'язків дані цих наук. А оскільки захисник є суб'єктом цієї діяльності і бере участь у доказуванні (М.М.Михеєнко), яке є рівнозначним поняттю судового дослідження (М.С.Строгович), то діяльність захисника як суб'єкта доказування має і процесуальну, і криміналістичну спрямованість.

На цій підставі ставиться принципове питання про уточнення поняття предмету криміналістики, до якого повинна входити діяльність всіх осіб, що наділені процесуальними повноваженнями і беруть участь у процесі судового пізнання (О.Д.Бойков, В.Г.Гончаренко, В.Г.Танасевич). У зв'язку з цим автором обґрунтовується теоретична позиція щодо необхідності розробки у межах криміналістики тактичних засад і прийомів здійснення діяльності кожного з учасників процесу доказування. Більше того, формування загальної теорії криміналістики і тактичних програм дій повинно провадитись з урахуванням всіх чинників у їх взаємозв'язку.

Автор критикує точку зору про те, що криміналістика є наукою про розслідування і розкриття злочину (О.М.Васильєв, І.Ф.Пантелєєв, Н.Л.Якубович), яка, на її думку, впливає з неправильного уявлення про розкриття злочину на попередньому слідстві. Насправді ж злочин може вважатись розкритим лише після набрання вироком суду законної сили.

Як на попередньому, так і у судовому слідстві досить вагома роль належить захиснику, особливо з урахуванням поглиблення змагальності і розширення повноважень адвоката, а також його активної діяльності у доказуванні. Звідси важливою є розробка тактики його дій у тісному контакті зі слідчим, що в принципі повинно давати обоїм користь, але з урахуванням того, що захисник має лише функцію захисту, приписану йому законом. Очевидно, що спроба утвердити спільність цілей учасників процесу (О.Я.Баєв) не витримує критики, бо принцип змагальності передбачає відмінність задач учасників судочинства (В.М.Савицький), наявність своїх процесуальних інтересів, а тому розробка тактики слідства і судового розгляду передбачає врахування цілком природних колізій. У свою чергу це свідчить про те, що інтереси правосуддя полягають не у "виграші слідчого", як це у різних варіантах стверджується у літературі, а й у "виграші" його противника. Слід рішуче відмежуватись від обвинувального ухилу судочинства.

Наведене дає підстави для висновку, що тактичний прийом як спосіб дій, що найбільш ефективно забезпечує вирішення задач розслідування, включає у себе також способи дій захисника. Дії слідчого певною мірою обумовлюються діями захисника. Виходячи з наявної інформації, оцінки зафіксованих доказів у переломленні до позиції захисту, захисник пропонує свою версію події, може вказати шляхи її перевірки, наводить контраргументи, що не може залишитися поза

увагою слідчого. Таким чином, доводиться самотійність і взаємообумовленість тактики слідства і захисту.

Беручи участь у доказуванні передбаченим законом засобами, захисник повинен так побудувати свої дії, щоб вони максимально сприяли досягненню конкретних задач у захисті прав і законних інтересів громадян. У процесі підготовки до захисту та під час його здійснення захисником використовуються тактичні прийоми, розроблені криміналістикою, деякі з них трансформуються стосовно до особливостей цього виду професійної діяльності, інші застосовуються у незмінному вигляді, але зі спрямованістю на виявлення обставин, що виключають або пом'ягчують відповідальність обвинуваченого. Нарешті, особливе місце посідають у системі тактики захисту вироблені практикою прийоми зовсім специфічні, які застосовуються лише захисником.

Таким чином, *тактику захисту можна представити як розроблені на основі досягнень науки і досвіду адвокатської діяльності рекомендації щодо вибору оптимального варіанту правової позиції захисту і її реалізації у конкретних умовах та найбільш ефективних способів проведення дій на захист прав і законних інтересів громадян.*

У параграфі **другому** "Тактика реалізації захисту на попередньому слідстві" автор віддає перевагу у інформаційному плані стадії попереднього слідства і у зв'язку з цим зауважує, що саме тут потрібне виконання у повному обсязі і з великою активністю своїх процесуальних повноважень захисником. Проте забезпечення участі захисника на попередньому слідстві і дізнанні є обов'язковим, але не єдиним фактором у досягненні високого рівня захисту. Вирішальне значення у цьому має тактично правильна його побудова, оснований на повному використанні засобів і способів захисту, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

Захиснику треба перш за все у результаті розумової діяльності чітко визначити, яких конкретних цілей належить досягти і які законні засоби використати для цього. Тактика участі захисника на попередньому слідстві характеризується такими особливостями: на основі наявної інформації визначається необхідність присутності у проведенні слідчої дії; заявляється мотивоване клопотання щодо дозволу на присутність у проведенні слідчої дії (якщо такий дозвіл передбачено); підготовка до слідчої дії; висування і перевірка захисником висунутих ним версій.

Реалізація цієї схеми багато у чому залежить від вміння встановлювати психологічний контакт з людьми, логічно мислити, аналізувати, моделювати ситуацію і обстановку (А.В.Дулов, А.П.Ковалевська, В.О.Коновалова, І.М.Лузгін, М.І.Порубов). Особливе значення для захисту має можливість зустрітись з підзахисним до допиту й необмежена кількість побачень після першого допиту. У цей період слід домогтись, щоб не склалася ситуація, коли неузгодженість позиції між підозрюваним (обвинуваченим) і захисником, невідготовленість останнього до участі у слідчій дії і незастосування тактичних прийомів захисту приводять до дачі неправдивих свідчень, що погіршують становище підзахисного, та до інших негативних наслідків. Ні в якому разі не можна втрачати можливість брати участь у слідчих діях, де

встановлюються обставини, що стосуються підзахисного та скоєного ним діяння.

Автор детально характеризує окремі тактичні прийоми і при цьому акцентує увагу на тому, що причиною багатьох помилок слідства є нехтування приписами процесуального законодавства, нормами моралі і етики (Г.Г.Доспулов, С.А.Шейфер), на що повинен постійно звертати увагу захисник і перешкоджати цьому; що захисник повинен звертати увагу слідчого і на неприпустимість деяких конкретних тактичних прийомів, просити його використати певні прийоми з метою одержання повних і правдивих свідчень, ґрунтуючись на вивченні свого підзахисного, особливостей його психіки, характеру тощо; що зміст питань захисника, їх форма, момент, коли вони ставляться, повинні бути підкорені одній меті: встановленню фактів, які свідчили б на користь підозрюваного, обвинуваченого; що питання підзахисному можна ставити лише після його вільної розповіді, що, на жаль, дуже часто порушують слідчі, вносячи елементи упередженості і односторонності у слідство.

Автор пропонує увести до процесуального законодавства норми, які забезпечували б такий порядок фіксації свідчень, що виключав би можливість їхнього спотворення. Слід також ліквідувати розбіжність між ст.48 і 221 КПК України, щоб питання захисник ставив допитуваним особам не *через слідчого*, а безпосередньо, реалізуючи тим самим свою процесуальну самостійність і принцип змагальності. Пропонується також внесення до Кодексу норми, що передбачала б допит спеціаліста щодо обставин, пов'язаних з наданням захиснику консультативної допомоги, причому адвокат вирішуватиме, яку інформацію не можна розголошувати ні йому, ані спеціалісту.

Досліджуючи зібрані у справі докази, захисник піддає їх не лише кримінально-процесуальному аналізу, але й вивчає у криміналістичному аспекті, в результаті чого у нього виникає уявлення про найбільш доцільні тактичні прийоми реалізації цілей захисту. Цілком припустимими на цьому фоні є участь захисника у обговоренні зі слідчим плану проведення майбутньої слідчої дії, внесення пропозицій щодо найбільш раціонального її проведення.

У параграфі **третьому** "Особливості тактики захисту у суді" розкриваються особливості судової процедури, чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи й пов'язані з цим особливості тактики діяльності зазначених осіб у доказуванні. В умовах повної рівності сторін і змагальності вирішувати справу по суті може лише суд (Ю.М.Грошевий, М.С.Строгович). При цьому захисник, так само як суд і державний обвинувач, не зв'язаний матеріалами попереднього слідства і може виявляти, збирати і представляти нові докази, досліджувати, оцінювати всі встановлені у ході судового слідства обставини справи.

Якщо захисник брав участь у попередньому слідстві, то він двічі у різних умовах сприймає і засвоює фактичні дані, що дозволяє йому краще оперувати ними, більш результативно використовувати засоби і способи захисту, впевненіше застосовувати тактичні прийоми, покладаючись на глибоке знання матеріалів справи, надійно прогнозувати наслідки застосування конкретних тактичних прийомів.

Захисник може вносити певні корективи у тактику, враховуючи об'єктивні ситуаційні зміни і психологію учасників процесу.

Тактика захисту у суді обумовлюється й тим, що підсудний і захисник мають права, що дозволяють їм *безпосередньо* брати участь у дослідженні *всіх* доказів, які фігурують у справі.

У проведених захисті щонайперше вивчається питання щодо дотримання кримінально-процесуального законодавства під час виявлення доказів і оперування ними, науковості й етичності застосованих слідчим тактичних прийомів. Потім уточнюється позиція з урахуванням остаточної формули обвинувачення, наявності і якості доказового матеріалу. У план захисту у суді автор пропонує включити заяву клопотань у підготовчій частині засідання, визначення головних пунктів захисту, конкретні дії. Особливої ваги слід надавати порядку дослідження доказів.

Розвиваючи останню тезу, автор аргументує необхідність уведення єдино можливого порядку допиту підсудного - на початку судового слідства, у першу чергу. Інший шлях, що дозволяється чинним законодавством, містить у собі небезпеку схилити підсудного до визнання вини, одержати свідчення, погоджені зі щойно отриманими фактами.

У той же час на фоні чіткого дотримання об'єктивності судового розгляду одержана від підсудного інформація може визначити тактику проведення судом процесуальних дій для вивчення нових обставин, допоможе краще спланувати судове слідство.

Автор детально зупиняється на послідовності і змістові тактики проведення захисту у судовому слідстві в залежності від ситуації і психологічних якостей учасників процесу. Особлива увага приділяється тактиці захисної промови, яка у юридичній літературі не набула достатнього розгляду.

Досягнення задач захисної промови у значній мірі залежить від її правильної побудови, визначення порядку аналізу доказів, доведеності обвинувачення, заперечування кваліфікації діяння, дослідження мотивів злочину і т.ін. Ці і багато інших компонентів допомагають здійсненню задач захисної промови - надати суду аналіз матеріалів судового слідства, спрямований на вивчення обставин, що виправдовують підсудного або пом'якшують його відповідальність, і відповідні до аналізу висновки, за умов дотримання тактичних рекомендацій, вироблених практикою. У найзагальнішому вигляді тактика захисної промови полягає у тому, щоб в ній відобразилися всі ті доводи, на які треба звернути увагу суду, причому абсолютно неприпустимими є будь-які альтернативні висновки або твердження, проти яких заперечує підзахисний.

У параграфі **четвертому** "Загальні положення методики захисту" розкривається загальне поняття методики як сукупності взаємопов'язаних способів і прийомів послідовної, цілеспрямованої роботи, зосередженої на ефективному і економічному вирішенні аналітичних задач певного класу.

З цього визначення випливає, що ефективність діяльності безпосередньо залежить від ступеня її методичності; методичність означає найбільш доцільну послідовність і упорядкованість діяльності;

необхідна послідовність і упорядкованість забезпечуються системою способів і засобів, що дають достовірні і відтворювані результати; система способів і послідовність їх застосування мають алгоритмічну основу і можуть формалізуватись; методику діяльності можна у певних межах автоматизувати.

На жаль, методика діяльності у судочинстві розробляється лише стосовно слідства. Але деякі положення криміналістичної методики, що містяться в працях багатьох авторів (Р.С.Белкін, О.М.Васильєв, І.Ф.Герасимов, О.Н.Колесніченко, М.О.Сенчик, С.І.Тихенко та ін.), можуть запозичуватися для створення методики судового розгляду кримінальних справ і здійснення захисту.

Криміналістична методика розвивається у напрямку створення загальної методики як розділу науки криміналістики і окремих видів злочинів. Обидва напрямки тісно пов'язані, практичне втілення загальних положень реалізується через окремі методики.

Автор, проаналізувавши визначення криміналістичної методики, що є у літературі (Р.С.Белкін, О.М.Васильєв, О.Н.Колесніченко, М.П.Яблоков), доходить висновку, що вона як функція криміналістики є сукупністю взаємопов'язаних способів і засобів певним чином впорядкованої діяльності з найбільш ефективного вирішення задач розслідування окремих видів і груп злочинів.

Співставлення загальних положень методики розслідування з організацією і проведенням судового розгляду показує, що вони корелюються, причому багато з принципів методики можуть бути основоположними для криміналістичної методики судового розгляду, у тому числі і для професійної діяльності прокурора і захисника. Методика судового розгляду в умовах змагальності розвивається на реаліях кримінального процесу з урахуванням традиційної практики діяльності обвинувача і захисника.

На цій основі, ще слабкій теоретично, почала створюватися методика захисту, яка формується під впливом тих задач, що їх вирішує захисник у типових ситуаціях з урахуванням особливої функції, виконуваної ним у процесі. Намітилося чітке поєднання загальних ознак криміналістичної методики з елементами зовсім специфічними для діяльності захисника.

На думку автора, методика повинна передбачувати:

- загальні принципи методики захисту;
- принципи методики захисту на окремих стадіях кримінального судочинства;
- окремі принципи методики захисту (правила) щодо конкретних видів злочинів;
- спеціальні правила методики захисту щодо окремих груп злочинів (неповнолітніх, осіб з фізичними вадами тощо).

З урахуванням цього пропонується така система принципів методики захисту:

- планомірність здійснення системи дій щодо захисту із забезпеченням максимального урахування прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного;
- обумовленість встановленим законом колом питань, які повинен вирішити адвокат, здійснюючи захист;

- детермінованість типовими криміналістичною і кримінально-правовою характеристиками даного виду чи класу злочинів;
- залежність від конкретних обставин справи і процесуально-криміналістичної ситуації;
- оптимальність системи дій захисника і кожної дії зокрема, що забезпечують повноту, точність і об'єктивність дослідження доказів в межах задач, що їх вирішує захист;
- оптимальність послідовності дій захисника;
- динамічність запланованих дій, можливість внесення відповідних коректив.

Загальна методика може бути інтерпретованою і як деяка програма дій від прийняття адвокатом доручення на ведення справи і до оскарження вироку у порядку нагляду, з цілим рядом альтернативних ходів - підпрограм. З використанням паробок у галузі програмування розслідування (В.Г.Гончаренко, І.М.Лузгін, Г.А.Матусовський, М.С.Полевой, В.А.Пошкявічюс, М.П.Яблоков та ін.) та власного досвіду автор розробила блок-схеми програм і підпрограм здійснення захисту, які виносяться на обговорення і вже використовуються на практиці.

Методика розслідування окремих видів злочинів базується на вивченні способів скоєння злочинів і механізму формування матеріальних та ідеальних слідів. З урахуванням криміналістичної спрямованості роботи адвоката-захисника у кримінальній справі у найзагальніших рисах структура методики захисту матиме таких вигляд:

1. Визначення тактичних задач захисту на етапі вступу захисника у процес.
2. Вибір типової правової позиції захисту з урахуванням конкретних слідчих (судових) ситуацій.
3. Аналіз криміналістичної характеристики даного виду злочину з позицій захисту.
4. Встановлення кола обставин, що підлягають виясненню для вирішення задач захисту на кожному етапі розслідування і судового розгляду.
5. Визначення оптимальної послідовності дій захисника на кожній стадії кримінального судочинства.
6. Корегування дій захисника у зв'язку зі змінами позицій підзахисного.
7. Виявлення специфіки застосування тактичних прийомів з урахуванням специфіки захисту щодо окремих видів і груп злочинів.
8. Встановлення меж і форм взаємодії захисників у групових справах, зокрема за наявності протирічливих інтересів обвинувачених (підсудних).

У побудові окремих методик захисту, як і у структурі окремих методик розслідування чільне місце повинно відводитись різним характеристикам певного виду або групи злочинів. Та наріжним каменем тут, безумовно, виступає криміналістична характеристика злочину, яка є його інформаційною моделлю і обумовлює повноту і надійність пізнання. Тому, досліджуючи закономірні зв'язки, зосереджені у криміналістичній характеристиці, під кутом зору захисту, адвокат складає можливу модель події і поведінки у цих умовах свого підзахисного, яка і стає

осною для формування правової позиції захисту і визначення системи дій для її реалізації або обґрунтовує безпідставність цієї моделі і непричетність підзахисного до розслідуваної події.

Основні положення дисертації опубліковано у таких працях автора:

1. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. - Киев: Вища школа, 1987 - 8,77 д.а.
2. Экспертизы в судебной практике. - Киев: Либідь, 1987 - 10,75 д.а. (у співавторстві).
3. Судова практика у цивільних і кримінальних справах. - Київ: Либідь, 1989 - 8,5 д.а.
4. Історія адвокатури України. - Київ: Либідь, 1992 - 8,8 д.а. (у співавторстві).
5. Репрессированные юристы: глава у книзі "Жертвы репрессий". - Киев: Либідь, 1993 - 2,0 д.а.
6. Экспертизы у судовій практиці. Вид. 2-е, перероблене. - Київ: Либідь, 1993 - 12,0 д.а. (у співавторстві).
7. Использование специальных знаний в деятельности адвоката // Развитие науки и практики уголовного судопроизводства в свете требований Конституции СССР. - М.: Юрид. литература, 1980 - 0,5 д.а.
8. Производные вещественные доказательства. - М.: Юрид. литература, 1980 - 2,62 д.а.
9. Советская адвокатура: задачи и формы деятельности. - Киев: Вища школа, 1983 - 2,6 д.а. (у співавторстві).
10. защита прав и законных интересов несовершеннолетних на предварительном следствии и в суде. - Киев: ОНИИ адвокатуры, 1983 - 1,0 д.а. (у співавторстві).
11. Уголовное законодательство: глава у книзі "Советский закон: права граждан и организаций". - Киев: Вища школа, 1986 - 2,0 д.а.
12. Использование судебных экспертиз при осуществлении защиты. - Киев: ОНИИ адвокатуры, 1986. - 2,0 д.а. (у співавторстві).
13. Уголовное законодательство: глава у книзі "Советский закон: права граждан и организаций". Изд. 2-е, дополн. - Киев: Вища школа, 1987 - 2,5 д.а.
14. Советская адвокатура на службе трудящихся. - Киев: Знание, 1987 - 2,85 д.а. (у співавторстві).
15. Участие защитника в кассационной инстанции. - Киев: ОНИИ адвокатуры, 1990 - 3,7 д.а. (у співавторстві).
16. О формах и пределах криминалистического исследования производных вещественных доказательств // Применение научных методов при расследовании преступлений. - М.: ВНИИСЭ, 1973 - 0,5 д.а.
17. Похідні речові докази у кримінальному судочинстві // Радянське право, 1973, №12 - 0,5 д.а.

18. Методи одержання похідних речових доказів // Вісник Київського університету: Серія права, 1974, №15 - 0,5 д.а.
19. Специалист в советском уголовном процессе // Криминалистика и судебная экспертиза, 1975, вып.11 - 0,5 д.а.
20. Производные вещественные доказательства как источники сведений о фактах // Проблемы правоповедения, 1976, вып.33 - 0,5 д.а.
21. Адвокатура и научно-технический прогресс // Проблемы совершенствования деятельности советской адвокатуры. - Киев, 1978 - 0,5 д.а.
22. Проблемы применения данных криминалистики в защите прав и интересов граждан и организаций // Проблемы совершенствования гражданско- и уголовно-правового законодательства в свете решений XXV съезда КПСС и новой Конституции СССР. - Вильнюс, 1979 - 0,4 д.а.
23. Применение данных криминалистики в деятельности адвоката // Криминалистика и судебная экспертиза, 1979, вып.18 - 0,5 д.а.
24. Роль защитника в получении достоверных показаний на предварительном следствии // Тактические приемы допроса и пределы их использования. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1980 - 0,4 д.а.
25. Проблемы совершенствования процессуального положения адвоката-защитника // Развитие теории и практики уголовного судопроизводства в свете нового законодательства о Верховном Суде СССР, Прокуратуре СССР и адвокатуры в СССР. - Воронеж, 1981 - 0,4 д.а.
26. Шляхи підвищення ефективності захисту на попередньому слідстві // Радянське право, 1982, №2 - 0,5 д.а.
27. Получение сведений о фактах с помощью производных вещественных доказательств // Криминалистика и судебная экспертиза, 1982, вып.25 - 0,5 д.а.
28. Использование специальных знаний при осуществлении адвокатом функции защиты // Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений в борьбе с преступностью. - Киев, 1983 - 0,4 д.а.
29. Клопотання захисника на попередньому слідстві // Радянське право, 1984, №7 - 0,5 д.а.
30. Вопросы тактики защиты в уголовном судопроизводстве // Криминалистика и судебная экспертиза, 1984, вып.29 - 0,5 д.а.
31. Средства и методы кибернетики в деятельности адвокатуры // Проблемы правоповедения, 1986, вып.46 - 0,5 д.а. (у співавторстві).
32. Активизировать возможности защиты // Соц. законность, 1986, №12 (у співавторстві).
33. Повышение роли защитника в обеспечении прав личности // Развитие и применение уголовно-процессуального законодательства. - Воронеж, 1987 - 0,5 д.а.
34. Работа защитника с доказательствами // Криминалистика и судебная экспертиза, 1988, вып.37 - 0,5 д.а.
35. Про перебудову діяльності адвокатури // Радянське право, 1988, №11 - 0,5 д.а.

36. Психологічний аспект діяльності захисника // Матеріали Другої Всесоюдної конференції з експериментальної психології. - Львів, 1988 - 0,3 д.а.
37. Нетрадиційні види юридичної допомоги: проблеми і практика // Радянське право, 1989, №2 - 0,5 д.а. (у співавторстві).
38. Розвиток адвокатури на сучасному етапі // Радянське право, 1990, №2 - 0,5 д.а.
39. Коли будемо мати цивілізовану адвокатуру? // Голос України, 1993, №37 - 0,5 д.а. (у співавторстві).

AB 30.600